

Components Influencing the Impact of Qur'ānic Recitation on Listeners

Ahmad Rabbani Khah¹ and Masoud Movahedi Rad²

1. Corresponding Author, Assistant Professor, Department of Quran and Hadith Sciences, Payame Noor University, Tehran, Iran, Email: rabbani_kh@pnu.ac.ir

2. M.A. in Quran and Hadith Sciences, Payame Noor University, Neyshabur Branch, Neyshabur, Iran, Email: movahedi@yahoo.com

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:
Received:
10 March 2025
Received in revised form:
10 November 2025
Accepted:
9 December 2025
Available online:
31 December 2025

Keywords:
Qur'ānic recitation, impact, khushū', tonal variety, nabr (emphasis), melodic harmony, listener engagement.

ABSTRACT

Objective: This study aims to identify and analyze the key components that make Qur'ānic recitation (*tilāwah*) impactful on listeners. The central research question explores the conditions and features that allow a recitation to resonate spiritually, emotionally, and aesthetically with the audience.

Method: A descriptive-analytical approach with library-based research was employed. Data were collected from classical sources including tafsīr, ḥadīth, historical accounts, and works on musicology and phonetics, as well as through qualitative analysis of recordings by prominent Qur'ān reciters (e.g., Muḥammad Raf' at, Muṣṭafa Ismā'īl, 'Abdulbasit 'Abdulsamad, and Muḥammad Sādiq Minshāwī). Components were extracted via content analysis and categorized based on theoretical and practical observations.

Findings: Five primary components were identified as critical to the impact of recitation:

Khushū' (Spiritual Reverence): Deep humility and consciousness of God that elevates recitation beyond technical execution. Exemplified by reciters such as Minshāwī, whose recitations evoke spiritual awe.

Variety (Tonality and Modulation): Utilization of the full vocal range and multiple melodic scales to maintain listener engagement. Raf' at excels in tonal diversity, while Ismā'īl demonstrates mastery in melodic modulation. Adherence to Natural Emphasis (Nabr/Takyeh): Respecting the natural rhythm and stress of words, essential for accurate meaning transmission and aesthetic harmony. Notable in recitations of 'Abdulbasit and Al-Bannā.

Cohesion (Continuity of Tone): Maintaining sonic and tonal consistency across consecutive passages to ensure the recitation is perceived as a unified whole.

Harmony (Alignment of Melody with Meaning): Selecting melodic modes compatible with the content of the verses—e.g., Maqām Ṣabā for verses of warning, Maqām Rāst for verses of glad tidings, and Maqām Hijāz for martial verses.

Conclusion: Impactful Qur'ānic recitation results from the artistic integration of the divine text with melodic expression, contingent upon adherence to the five components: khushū', variety, natural emphasis, cohesion, and harmony. When these are observed, recitation functions not only as devotional practice but also as a culturally and emotionally engaging medium that communicates the spiritual message of the Qur'ān effectively. The study highlights the multi-dimensional nature of recitation as worship, art, and ethical expression, offering a comprehensive framework for reciters, instructors, and scholars.

Cite this article: Rabbani Khah, A.; & Movahedi Rad, M. (2025). Components Influencing the Impact of Qur'ānic Recitation on Listeners. *Studies of Quran Reading*, 2025, 13 (24), 317-340. <https://doi.org/10.22034/qer.2026.16730.1217>

© The Author(s).

Publisher: Al-Mustafa International University.

DOI: <https://doi.org/10.22034/qer.2026.16730.1217>

Introduction

Qur'ānic recitation has long been esteemed as the highest form of worship, valued not only for verbal articulation but also for its profound effect on the listener. Historically, the rhythmic and melodious delivery of the Qur'ān served as a primary means of attracting and influencing audiences in early Islamic society. Philosophers such as Plato and scholars like Ibn Khaldūn have long recognized the psychological and emotional impact of sound and melody on human behavior. However, despite scattered studies on the acoustics of Qur'ān recitation, a systematic analysis of the components that render recitation impactful for listeners has been lacking. This study seeks to fill that gap by identifying the essential characteristics that enhance listener engagement and spiritual response.

Methodology

This qualitative, foundational study employed a descriptive-analytical approach. Sources include classical tafsīr, ḥadīth, historical accounts, musicology texts, phonetics literature, and audio recordings of eminent Qur'ān reciters (Muḥammad Raf'at, Muṣṭafā Ismā'īl, 'Abdulbasit 'Abdulsamad, Muḥammad Ṣādiq Minshāwī). Purposive sampling ensured inclusion of authoritative sources and exemplary recitations. Data collection involved note-taking from texts and qualitative analysis of performances, comparing theoretical principles with practical execution. Components influencing recitation effectiveness were extracted through content analysis.

Findings

The findings may be categorized into five primary components as explain below:

Khushū' (Spiritual Reverence):

Recognized as the most influential factor, khushū' reflects the reciter's heartfelt humility. The Prophet ﷺ praised reciters whose voices evoke fear of God, while Imām Ṣādiq (ع) emphasized the importance of a submissive heart. Recordings of Minshāwī and Raf'at demonstrate that khushū' transforms recitation from technical performance to a spiritually resonant experience.

Variety (Tonality and Modulation):

Employing the full vocal range and diverse melodic modes maintains listener attention. Repetition in a single tonal range induces listener fatigue, while Raf'at excels in tonal variety, and Ismā'īl in melodic modulation.

Adherence to Natural Emphasis (Nabr/Takyeh):

Respecting the natural stress of words ensures accurate meaning and aesthetic flow. Misplacement can distort meaning or violate the refined rhythm of the Qur'ān. Recordings of 'Abdulbasit, Al-Bannā, and Khalīl al-Ḥuṣrī exemplify mastery in this domain.

Cohesion (Continuity of Tone):

Consistent tonal and melodic continuity allows the recitation to be perceived as a unified work rather than disjointed fragments, enhancing aesthetic and cognitive reception.

Harmony (Alignment of Melody with Meaning):

Matching melodic modes with thematic content — warning verses “for instance Surah Zumor verse 71” (Maqām Ṣabā), glad tidings “for instance Surah Zumor verse 71” (Maqām Rāst/Nahawand), and martial content (Maqām Ḥijāz) — intensifies emotional impact. Reciters such as Muṣṭafā Ismā'īl exemplify this alignment, eliciting affective responses congruent with the content.

Discussion and Conclusion

The study demonstrates that impactful recitation integrates divine text with melodic artistry, contingent on five components: khushū', variety, natural emphasis, cohesion, and harmony. These factors, evident in both textual sources and exemplary recitations, illustrate that effective Qur'ānic recitation transcends technical mastery. It embodies a multi-dimensional practice combining worship, artistic expression, and ethical engagement, enabling the reciter to function as a "visualizer" of Qur'ānic meaning for listeners. The findings provide a comprehensive framework for reciters, instructors, and scholars, guiding a holistic approach to recitation that balances technical, spiritual, and aesthetic dimensions.

مؤلفه‌های اثرگذاری تلاوت آوایی قرآن بر مستمعین

احمد ربانی خواه^۱ و مسعود موحدی راد^۲

۱. نویسنده مسئول، استادیار گروه علوم قرآن و حدیث دانشگاه پیام نور، تهران، ایران، رایانامه: rabbani_kh@pnu.ac.ir
۲. کارشناس ارشد علوم قرآن و حدیث، دانشگاه پیام نور مرکز نیشابور، نیشابور، ایران، رایانامه: movahedi@yahoo.com

چکیده

اطلاعات مقاله

هدف: این پژوهش با هدف شناسایی مؤلفه‌های تأثیرگذار تلاوت آوایی قرآن کریم بر مخاطبان و مستمعین انجام شده است. مسئله اصلی تحقیق، پاسخ به این پرسش است که با رعایت چه شرایط و ویژگی‌هایی می‌توان انتظار داشت تلاوت قرآن بر شنوندگان اثرگذار باشد و آنان را تحت تأثیر قرار دهد.

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

روش: پژوهش حاضر به شیوه کتابخانه‌ای و با روش توصیفی-تحلیلی انجام شده است. داده‌ها از طریق مطالعه منابع معتبر (شامل کتب تفسیری، روایی، تاریخی و آثار مرتبط با موسیقی و آواشناسی) و نیز تحلیل اجراهای ملموس قاریان برجسته جهان اسلام گردآوری و سپس با رویکردی تحلیلی، مؤلفه‌های اثرگذاری استخراج و دسته‌بندی شده‌اند.

تاریخ دریافت:

۲۵ شهریور ۱۴۰۴

تاریخ بازنگری:

۱۹ آبان ۱۴۰۴

تاریخ پذیرش:

۱۸ آذر ۱۴۰۴

تاریخ انتشار:

۱۱ دی ۱۴۰۴

یافته‌ها: یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که پنج مؤلفه اصلی در اثرگذاری تلاوت قرآن بر مستمعین نقش دارند: (۱) خشوع: حالتی روحانی که از تقوای الهی سرچشمه می‌گیرد و تلاوت را از سطح اجرای صرفاً فنی فراتر می‌برد. (۲) تنوع: استفاده از گستره کامل صدا و به‌کارگیری طیف گوناگونی از نعمات و پرده‌های صوتی. (۳) رعایت تکیه‌ها (نبر): توجه به ضرب‌آهنگ طبیعی کلمات و عبارات قرآنی که در انتقال صحیح معنا نقش اساسی دارد. (۴) همگونی: رعایت پیوستگی صوتی و لحنی در فرازهای متوالی تلاوت. (۵) هماهنگی: انتخاب نعمات متناسب با محتوای آیات (مانند استفاده از مقام صبا برای آیات عذاب و مقام راست برای آیات بشارت).

کلیدواژه‌ها:

تلاوت قرآن،

اثرگذاری،

خشوع،

تنوع لحن،

تکیه‌ها (نبر)،

هماهنگی نغمه و معنا.

نتیجه‌گیری: تلاوت اثرگذار قرآن حاصل تلفیق هنرمندانه کلام وحی با نعمات آسمانی است، مشروط به رعایت مؤلفه‌های پنج‌گانه مذکور. قاریان با التزام به این اصول می‌توانند تلاوتی ارائه دهند که افزون بر جنبه عبادی، به‌عنوان ابزاری فرهنگی و هنری در جذب مخاطبان و انتقال پیام الهی مؤثر باشد

استناد: ربانی خواه، احمد؛ و موحدی راد، مسعود (۱۴۰۴). مؤلفه‌های اثرگذاری تلاوت آوایی قرآن بر مستمعین. مطالعات قرأت قرآن، ۱۳ (۲۴)، ۳۱۷-۳۴۰. <https://doi.org/10.22034/qer.2026.16730.1217>

مقدمه

با وجود پژوهش‌های موجود در موضوع آواها و نواها، هنوز تأثیر نغمات و آواها بر اعصاب آدمی ناشناخته است و نیازمند تلاش ویژه پژوهشگران برای تبیین چیستی و چرایی این موضوع است. انسان در حالات مختلف غم و شادی، هیجان و شغف، اضطراب و تشویش، انتظار و فراغ، تعجیل و سستی و دیگر حالات، قابلیت و شایستگی اثرپذیری متفاوتی دارد.

نغمات از طریق گوش به مغز می‌رسد و حواس و عواطف را تحریک می‌کند و با ایجاد انرژی و پیام حسّی موجب انگیزه، تخیل، تداعی و فعالیت می‌شود و نغمات در بستر موسیقی قابل تحلیل و بررسی هستند. موسیقی ترکیب پیچیده‌ای از محرک‌های شنوایی است که مرکز واحدی برای پردازش آن در مغز وجود ندارد، بلکه نواحی مختلفی در مغز وظیفه پردازش آن را دارند (زاده‌محمدی و پولادی، ۱۳۹۱: ۷). فواصل یا همان میزان نسبت ارتفاع دو صوت یا دو درجه صوتی (شاه‌میوه‌اصفهانی، ۱۳۸۸: ۲۳۱) در الحان سازنده یک قطعه آهنگین می‌شود و عواطف بیشتر متأثر از فواصل منظم است و فواصل نامنظم مانند گفتارهای عامیانه یا صداهای پیرامونی، تنها جنبه شنیداری دارد و عکس العمل آن محدود است. از لابلای متون تاریخی و ادبی می‌توان دریافت که آواها و نواها حتی بر حیوانات هم تأثیر دارد. مار با صدای شیپور مارگیر از لانه خارج می‌شود، ماهی از شنیدن صدای رعد آسمان تخم‌های خود را خارج می‌کند و پلنگ با صدای مخصوص به دام می‌افتد (ایرانی، ۱۳۸۶: ۳۰۱).

گوش انسان صدای عقربه‌های ساعت را می‌شنود ولی مغز دستورالعمل هیجانی خاصی برای این موضوع صادر نمی‌کند، ولی هنگامی که صدای اذان از مناره‌های مساجد به گوش می‌رسد مغز اولین دستور را که همانا آماده شدن برای نماز است را صادر می‌کند. این گونه است که ترکیبی از عبارات آسمانی و فواصل منظم در اذان، موجب چنین رفتاری در انسان می‌شود. تأثیر نغمات در جان‌ها به لحاظ تنوع طبایع انسانی متفاوت است. «این تأثیرات حسب نوع معرفت‌ها، گرایش‌ها و علایق انسان‌ها نسبت به هم متفاوت است.» (اخوان الصفا، ۱۳۴۷ق: ۲۴/۴). خلق مهم‌ترین و بیشترین بُعد روان‌شناختی است که با نغمات رابطه پیدا می‌کند و تعامل متقابلی را به وجود می‌آورد. «خلق وجه پایدارتری از احساسات و برانگیختگی‌ها را هدایت می‌کند و گستره وسیعی از حالات با گرایش‌های زیستی، علایق و تجارب عاطفی را در برمی‌گیرد.» (زاده‌محمدی و پولادی، ۱۳۹۱: ۷۱).

قُدما و فلاسفه بزرگ توصیه‌ها و مباحث ارزنده‌ای را در به خدمت گرفتن نعمات آسمانی برای زندگی بهتر انسانی ارائه نموده‌اند. افلاطون معتقد بود که حاکم و متولی امر حکومت برای تربیت جسم و جان باید برنامه‌های سازنده‌ای ارائه کند. ورزش‌هایی چون ژیمناستیک را برای جسم و نغمه‌پردازی و شعر آموزنده را برای روح توصیه می‌کرد و ظاهراً مقصود او از نغمه‌پردازی، آهنگ‌های مذهبی و آیینی و سنتی بوده که سالیان دراز در فرهنگ یونان ریشه دوانده (ایرانی، ۱۳۸۶: ۱۹۲).

«بنابر نظر ارنستین و سابیل، موسیقی‌های آرام از لحاظ ریتم، با ایجاد آرامش می‌توانند فشار خون واسترس را کاهش دهند و هورمون‌هایی را که باعث تضعیف سیستم ایمنی می‌شوند کنترل کنند.» (زاده‌محمدی و پولادی، ۱۳۹۱: ۲۱). ابن‌خلدون جامعه‌شناس مغربی در مقدمه خود، فلسفه ساخت و پرداخت الحان را، کامیابی انسان از الحان خوش و آرام‌بخش که با مزاج او سازگار است می‌داند (ابن‌خلدون، ۱۳۶۲: ۶۹۷/۲).

در آواها و نعمات تلاوت قرآن، آنچه باعث هیجانانگیز و تحریک نفس می‌شود، شکل‌بندی متفاوت عناصر آنها با دیگر نعمات حوزه‌های آوایی است و ترکیب آنها با هم باعث شده که در هنر مقدس اسلامی جایگاه ویژه‌ای برای خود پیدا کند. آن‌کس که به اذن پروردگار مأمور دمیدن روح الهی در انسان شد جبرئیل نام دارد که مشهور است به روح الامین؛ پس می‌تواند آواها یا نواهای تلاوت، برخاسته از این روح بی‌کران دمیده در کالبد انسان باشد؛ در نتیجه کارکرد نعمات قرآنی این است که به نوعی هادی اعمال مورد نظر خداوند در قرآن کریم باشند و توانایی قاری قرآن برای رسیدن به این هدف، هنری است اختصاصی و روحانی و مقدس؛ چرا که سرچشمه آن ذات بی‌همتای پروردگار است.

«هنر، توان بازتابیدن و حکایت کردن آنچه در نهاد و سرشت بشر است را دارد تا جایی که می‌خواهد خود را بدان ملحق کند و این طبیعت آدمی جاری می‌سازد. از لحاظ درجه هم، طبیعت منزلت بهره و ثبات می‌گیرد و آن‌را در طبیعت آدمی جاری می‌سازد. از لحاظ درجه هم، طبیعت منزلت نازل‌تری نسبت به نفس دارد؛ زیرا اوست که عاشق نفس می‌شود و آثار و عوارض آن‌را می‌پذیرد و اوامر او را امتثال می‌کند و با کمال آن نیز تکامل می‌یابد. نعمات هم در شکل و نوع بسیار ظریف و لطیف آن، در نفس وجود دارد و اگر خواننده با طبیعتی لطیف و قریحه‌ای سالم، نواها را اجرا کند و آن‌را نیک بیاراید و متناسب خواست عقل و نفس، زیبایی بخشد و تصویری خوش و دلنشین بسازد، در این صورت است که قدرت آن نغمه به اندازه قدرت نفس ناطقه خواهد بود. برای این است که سرشت و نهاد آدمی به هنر نیاز دارد، چه از این طریق است که طبیعت آدمی از ناحیه نفس ناطقه به وسیله هنر به کمالش می‌رسد.» (ابوحیان توحیدی، ۱۳۶۶: ۸۷).

بنابراین هنر توانایی رساندن انسان به کمال را دارد. قریب به یقین دلیل عمده تأثیر تلاوت آوایی قرآن، آمیختگی کلام الله با هنر است؛ تلفیقی از ادبیات کلامی - که در فصاحت و بلاغت و آرایه‌های ادبی هیچ نوشته‌ای به قرآن نمی‌رسد - با هنر بکارگیری نواها و آواها.

الف. تأثیر تلاوت قرآن به عنوان یک ابزار فرهنگی

گزارش‌های تاریخی حاکی از آن است که مدینه از سال‌های ۶۵ هجری به بعد، گرفتار تباهی اخلاق و فساد عمومی گشت. فسادى که مقدمات آن از سال‌ها پیش شروع شده بود. بالا رفتن رقم ثروت و خرید ملک و مستغلات برای اشراف قریش، آنان را به زندگی پرتجمل کشاند به گونه‌ای که کنیزان و غلامان بسیار خریدند. به خصوص کنیزکانی که با موسیقی و خوانندگی آشنایی داشتند و روز به روز بر ارزش آنها افزوده می‌شد و هنرهای مبتذل موسیقایی رواجی روز افزون می‌یافت (شهیدی، ۱۳۷۴: ۱۰۳). ابوالفرج اصفهانی شرح حال جمیله (یکی از خنیاگران آن عصر) را به تصویر کشیده است که آنچنان مقامی در میان مردم مدینه یافته بود که در هنگام ترک شهر، تعداد زیادی به بدرقه او رفته بودند (ابوالفرج اصفهانی، بی‌تا: ۲۰۹/۸). این شرایط اجتماعی به نوبه خود نشانگر عمق ذکوت امام سجاد علیه السلام در بکارگیری ابزاری مشابه و مقابله با این ابتدال فرهنگی است. امام علیه السلام با بهره‌گیری از صوت ملکوتی خود و همراه ساختن خود با آیات بلند الهی و جلوه‌های زیبای موسیقی اسلامی، آنچنان اثری بر مخاطب به جای می‌گذارد که توجه همگان را به خود جلب می‌نماید. دو روایت زیر نشانگر این تأثیر معنوی صوت امام علیه السلام بر مخاطبین آن دوران است:

- کلینی با اسناد خود از امام کاظم علیه السلام چنین نقل می‌کند: به درستی که حضرت علی بن الحسین علیه السلام قرآن می‌خواند و چه بسیار گذرنده‌ای که از حضرت می‌گذشت و از خوشی آوازش مدهوش می‌گشت... (کلینی، ۱۳۷۵: ۶۱۵/۲).

- امام صادق علیه السلام می‌فرماید: حضرت علی بن الحسین علیه السلام از همه مردمان خوش آوازتر به قرآن بود و سقاها که از در خانه آن حضرت می‌گذشتند، می‌ایستادند و قرائتش را می‌شنیدند و ابو جعفر علیه السلام بهترین مردم از لحاظ صوت بود (همان، ۶۱۶).

ب. تأثیرات تلاوت قرآن برای تالی قرآن در نگاه روایات

کسی که سخنان الهی را بر مردم اقراء می‌کند، حتماً باید خود متأثر از قرآن باشد. «بعضی مداحان دل‌ها را با روضه خوانی به کربلا می‌برند ولی آیا خودشان هم می‌روند یا خیر؟ این مسأله در کلام یک واعظ نیز قابل تحقق است، در ارائه قرائت یک قاری نیز قابل تحقق است که آیا مستمع قرائت که اثر می‌پذیرد این اثرپذیری در خود قاری هم هست؟ انسان در تلاوت، چه در مقام اجرای قرائت و چه در مقام مستمع، خود را مخاطب آیات قرار دهد، یعنی یک موجود زنده اثرپذیر در برابر یک موجودی زنده‌ای اثرگذار قرارگیرد.» (محدثی، ۲۲: ۱۳۹۳).

احادیث و روایات ائمه معصومین^{علیهم‌السلام} درباره تأثیرات تلاوت قرآن بر قاری نشان از نتایج مفید و متنوعی دارد: اعطای پاداش بزرگ از سوی خداوند (حرعاملی، ۱۴۱۲ق: ۱۸۴/۶) همانند سعادت‌مندی در دنیا و آخرت (محمدی ری‌شهری، ۱۳۹۳: ۷۴/۸)، بالا رفتن مقام و درجه قاری قرآن در بهشت (همان، ۱۸۷)، آمیخته شدن قرآن با گوشت و خون قاری (کلینی، ۱۳۷۵: ۵۶۸/۲)، برخورداری از صفای دل (همان، ۴۴۸)، استجاب دعا (همان)، نورانی شدن و برکت یافتن منزل (همان، ۶۱۰)، بخشش گناهان و نوشته شدن حسنات در کلامه آخروی (همان، ۶۰۹)، تخفیف عذاب از والدین (مجلسی، ۱۴۰۳: ۲۰۲/۸۹)، باروری ایمان (آمدی، ۱۳۶۶: ۱۱۲) و شفاء جسم و جان (مجلسی، ۱۴۰۳ق: ۲۰۲/۸۹) آن‌گونه که قرآن بدان اشاره می‌کند (نحل/۵۷).

ج. مؤلفه‌های تأثیرگذار در تلاوت قرآن کریم

فراثر از ماهیت استعبادی تلاوت قرآن که برترین عبادت است (حرعاملی، ۱۴۱۲ق: ۱۶۸/۶) هنری مقدّس است که در اختیار کمال انسان قرار دارد. هنر کارکرد والایی دارد و اثر هنری، مظهر روح معرفت شهودی و بیان اوقات و شهود و حضور اوست. به باور شهید آوینی «هنرمند، اهل شهود و حضور است و این چنین هنر، لاجرم متکی بر الهام است، نوعی وحی که نباید با وحی خاصی که به انبیاء می‌رسد اشتباه شود. هنرمند مُلهم از غیب است؛ اگرچه الهاماتی که به او می‌رسد با مراتب روحی او کاملاً متناسب است. هنرمند از آسمانیان می‌گیرد و به زمینیان می‌بخشد. پس سینه‌اش باید قابلیت نزول ملائکه‌ای را داشته باشد که واسطه الهام هستند. هنرمند در میان سایر انسان‌ها، هم‌چون بلبل است در میان پرندگان و وجه امتیاز او نیز در شیدایی است و بیان خوش.» (آوینی، ۱۳۷۰: ۱۷۹).

در آواهای بدون ساز دنیا، نعمات تلاوت قرآن جایگاه خاص خود را پیدا کرده و امروزه علاقمندان و پژوهشگران زیادی را به خود جلب کرده است. «چه بسیار کسانی که در اثر شنیدن صوت دلنشین تلاوت قرآن منقلب شده و گریه کرده‌اند، چنانکه ماسرجویه جندی شاپوری، طبیب مسیحی معاصر هارون از قرائت قرآن ابی‌الخوخ (ابی الجراح) به گریه افتاد؛ از او پرسیدند: درحالی که مسلمان نیستی واعتقادی به قرآن نداری چطور به گریه افتادی؟ گفت: آهنگ دلنشین قرآن مرا تحت تأثیر قرارداد.» (جاحظ، ۱۹۶۹: ۱۹۲/۴).

همه می‌دانیم عبارات قرآن کریم کلام الهی و در کمال فصاحت است و به تصریح قرآن کریم هیچ‌کس نتوانسته تا کنون چنین عباراتی را انشا کند: «فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَ لَنْ تَفْعَلُوا...» (۲۴: بقره) حال آمیختگی این کلام بی‌بدیل با آواها و نعمات زمانی تأثیرگذار است که وزن و عیار کلمات در جایگاه واقعی خود تعریف شود. این اتفاق زمانی رخ می‌دهد که آمیختگی کلام الله و نعمات دارای این شرایط باشد:

۱. خشوع

در تلاوت قرآن، همواره آنچه که بیش از همه چیز ذهن مستمع را به خود مشغول کرده است، حالت روحانی و تقدس در تلاوت قرآن کریم است. با بررسی تلاوت‌های استادان مشهور این عرصه می‌توان دریافت، این حس و قداست محصول حالتی ماورائی به‌نام «خشوع» است. آنجا که امام صادق علیه السلام، اولین خصلت قاری را خاشع بودنش می‌داند: قاری قرآن به سه خصلت نیازمند است: ۱. قلب خاشع؛ ۲. بدن فارغ (از هر گرفتاری و رنج)؛ ۳. مکان خالی از همه گرفتاری‌ها و وسوسه‌ها (مجلسی، ۱۴۰۳: ۴۳/۵).

خشوع به معنای تضرع و زاری است. خشوع بیشتر درحالتی که در اعضاء بدن ظاهر می‌شود به‌کار می‌رود ولی تضرع در معنای زاری و فروتنی است و بیشتر در حالتی که در دل و خاطر انسان به‌وجود می‌آید به‌کار می‌رود، لذا در روایت گفته شده است: هرگاه دل متأثر شود اعضاء بدن فرمانبردار و خاشع می‌شود. (راغب اصفهانی، ۱۳۳۲: ۲۸۳/۱) امام علی علیه السلام دست‌مایه خشوع و خضوع را تقوی معرفی می‌کند: اهل تقوی وقتی به آیاتی رسند که در آن اخافه باشد، چشم‌ها و گوش‌های دل را به آن باز کنند و لرزه بر اندام آن‌ها افتد و دل آنها از ترس بتپد به طوری که گمان کنند صدای هولناک جهنم و نفس‌های زفیر و شهیق آن پیش‌گوش آنهاست و وقتی به آیه رحمت رسند اعتماد به آن کنند و چشم طمع به آن بازکنند و دل‌های آنها شوق پرواز کند؛ چنانکه گمان کنند آن وعده‌ها حاضر است (ابن‌بابویه به نقل از نهج البلاغه، ۱۳۷۶: ۴۵۸).

در آیه ۲۱ سوره حشر خداوند متعال می‌فرماید: «اگر این قرآن را بر کوهی نازل می‌کردیم، می‌دیدید که کوه از مهابت خدا فروتن و متلاشی می‌شد». این آیه نشان می‌دهد که قرآن آمده است تا دل‌ها را در برابر خداوند خاشع و خاضع کند. کسی که این آیات را به خالقی عرضه می‌کند حتماً خود باید به مراتب خشوع در برابر ذات اقدس الهی رسیده باشد تا دَمَش بر قلوب انسان‌ها مؤثر باشد، لذا قاریان ما باید خشوع در تلاوت را نه اینکه آموخته بلکه طی طریق کنند؛ چرا که خشوع از مفاهیم نانوشته و انتزاعی است که غیرقابل لمس است.

همچنین در آیه ۱۶ سوره حدید می‌خوانیم: «أَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ وَمَا نَزَلَ مِنَ الْحَقِّ وَلَا يَكُونُوا كَالَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلُ فَطَالَ عَلَيْهِمُ الْأَمَدُ فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ»؛ «آیا هنگام آن فرا نرسیده که دل‌های مؤمنان به یاد خدا و کلام حقّی که نازل شده است، فروتن شود و همچون کسانی نباشند که از قبل، اهل کتاب بودند و چون زمانی طولانی بر آنها گذشت، دل‌هاشان سخت شد و بسیاری از آنها منحرف شدند؟».

«خشوع قلب، آن تأثیری است که قلب آدمی در قبال مشاهده عظمت و کبریایی عظیمی به خود می‌گیرد، و منظور از ذکر خدا هر چیزی است که خدا را به یاد آدمی بیندازد، و منظور از "ما نَزَلَ مِنَ الْحَقِّ" قرآن است، که از ناحیه خدای تعالی نازل شد، و کلمه "من الحق" برای بیان آن نازل شده است، و آیه شریفه می‌خواهد بفرماید: شأن یاد خدا چنین شأنی است که هر گاه نزد مؤمن به میان آید بلادرنگ دنبالش خشوعی در دل مؤمن می‌آید، همچنان که حقّ نازل از ناحیه خدا هم، چنین شأنی دارد، که در دل کسانی که به خدا و رسولان او ایمان دارند ایجاد خشوع می‌کند. بعضی (تفسیر ابی‌السعود، ۲۰۸/۸) گفته‌اند: مراد از ذکر خدا و آن حقّی که نازل شده قرآن است، و بنا به گفته وی، بردن نام قرآن با وصف حقّ بودنش و ذکر خدا بودنش اشاره به این است که هر يك از این دو وصف قرآن کافی است که مؤمن را به خشوع وادارد، پس قرآن بدین جهت که ذکر خداست مقتضای خشوع است، همچنانکه بدین جهت که حقّ است و از ناحیه خدا نازل شده مقتضای خشوع است.» (طباطبایی، ۱۳۷۴: ۲۸۳/۱۹).

یکی از نام‌های قرآن ذکر است (ص: ۱)، بنابراین در آیه مذکور، کلام الله به‌عنوان مصداق پدیدآمدن خشوع در انسان است و این ویژگی قرآن است و به تصریح این آیه شامل دیگر کتب آسمانی نمی‌شود.

در روایتی از رسول اکرم ﷺ آمده است: هرکس قرآن را قرائت نماید و قرائت او مقارن خضوع برای خدا نباشد و از قرائت قرآن او رقتی حال نشود و حُزن او را فرا نگیرد و در قلب او هراسی لذت‌بخش ایجاد نشود، چنین شخصی به شأن الهی اهانت نموده و در خسروانی آشکار به سر می‌برد (مجلسی، ۱۴۰۳: ۴۳/۸۲). بنابراین، حالت خشوع و فروتنی جزء لاینفک یک تلاوت افضل و مؤثر است که باید آمیخته با شخصیت قاری قرآن باشد.

در رساله مقامات السالکین حدیثی از حفص روایت شده که می‌گوید: «ما رأیت احداً اشدَّ خوفاً علی نفسه من علی بن موسی بن جعفر ولا أرجی للناس وكان قرائته حَزناً فأنه اذا قرأت فكأنه يُخاطبُ انساناً. ندیدم هیچ کس را، که خوفش بر نفس خود زیاده از علی بن موسی بن جعفر باشد و امیدوارتر از او نیز کسی ندیدم و قرائت او به حزن بود. یعنی به صوت حزین و حُسن صوت و چنین بود که هرگاه قرائت می‌فرمود گویا انسانی را مخاطب ساخته با او حرف می‌زند.» سپس نویسنده مقاله در تحلیل مفصل این حدیث می‌گوید: باید خوف تو از خدای تعالی چنان باشد که اگر حق تعالی بفرماید که یک کسی را از جمله عالم به برزخ می‌برم، چنان دانی که آن یک کس تویی و امیدت به خدای چنان باشد که اگر بفرماید که از جمله خلائق یک کس را به بهشت می‌برم، امید تو آن باشد که آن یک شخص بهشتی تویی. مخفی نیست که حُزن با حُسن صوت است که در اغلب اوقات، و مراد به قرائت قرآن به حُزن، به صوت حسن است (مقامات السالکین، ۱۳۷۴: ۱۹۶).

از احادیث و روایات موجود می‌توان دریافت که تلاوت پیامبر و ائمه هدی دارای بیشترین و بهترین ساختارهای بیانی و نوایی بوده است؛ هرچند که اثری سمعی و مضبوط از آن دوران موجود نیست ولی در از زمان ثبت و ضبط آثار صوتی، قُراء دوره اول و تاحدودی دوره دوم دارای تلاوتهایی با محوریت قُدسیّت و خضوع در تلاوت بودند.

«صدای شیخ رفعت لبریز از خشوع، اشک و حزن بود و موجب جاری شدن اشک مخاطب و برانگیختن فروتنی‌اش می‌شد. وی برای مدّت طولانی، اشک آنان را جاری و دل‌هاشان را با آیات الهی درباره پاداش و کیفر نرم می‌کرد، به نحوی که در پایان زندگی‌اش نیز اشک‌شان را جاری کرد و ایشان برای صدایش می‌گریستند.» (نلسون، ۱۳۹۰: ۱۵۸). استاد محمود صدیق منشاوی در وصف برادرش می‌گوید: برادرم استاد محمد صدیق منشاوی به هنگام وفات حدود ۵۰ سال داشت و وی را شهید القراء می‌نامیدند، چراکه تلاوت وی در نهایت خشوع و روحانیت بود (شعاعی به نقل از منشاوی، ۱۳۹۱: ۹۹). همچنین مرحوم استاد راغب مصطفی غلوش از برجستگان دنیای قرائت قرآن، در خصوص تلاوت محمد صدیق منشاوی می‌گوید: تلاوت او با خشیت و ترس از خدا همراه بود (همان، ۷۰).

مرحوم علامه محمد تقی جعفری در توصیه‌ای به جواد فروغی قاری نوجوان و خوش‌قریحه سال‌های نه‌چندان دور (دهه ۶۰) می‌گوید: «جواد آقا! عبدالباسط قرآن را هنرمندانه می‌خواند اما منشاوی قرآن را معنوی می‌خواند، سفارش می‌کنم که شما با صوت و لحن دلنشین، تلفیقی از معنویت و هنر به‌وجود آورید تا مردم بیشتر به تلاوت و شنیدن قرآن جذب گردند.» (جعفری یگانه به نقل از علامه جعفری، ۱۳۹۱: ۲۰۶).

در پایان این بحث، دوباره این مسئله یادآوری می‌شود که دروازه ورود به حالت خشوع، پرهیزگاری و تقوای الهی است و تقوای پیشگی خود مسیری است سخت و مشکل، ولی ناشدنی نیست. از پیامبر مهربانی‌ها محمد مصطفی ﷺ سؤال شد: چه کسی بهترین قرائت‌کننده قرآن است؟ آن‌حضرت در پاسخ فرمودند: آن‌کس که هرگاه قرائتش را شنیدی، ببینی که او از خدا می‌ترسد (صنعانی، بی‌تا، ۴۸۸/۲).

۲. تنوع

به مقدار فاصله بین دو نُت پرده گفته می‌شود و نُت، الفبای موسیقی یا علائمی برای نوشتن و خواندن یک متن موسیقایی است. تنوع یا تحویلات به معنای استفاده از پرده‌ها و انغام مختلف در تلاوت است (شاه‌میوه‌اصفهانی، ۱۳۸۸: ۱۵۳). به‌بدین معنا که قاری در تلاوت قرآن از تمامی وسعت صوت استفاده کند و نیز طیفی گوناگون از انغام و آواها را بکار گیرد. وسعت یا ارتفاع صدا به فاصله‌بم‌ترین نقطه صوت تا نقطه اوج آن اطلاق می‌شود. برای روشن شدن موضوع تصوّر کنید که خودروبی در حال بوق زدن است؛ در همان لحظه اول این صدا هشدار دهنده و شاید قابل تحمّل باشد ولی با گذشت چند ثانیه این صدا مشوّش‌کننده ذهن می‌شود؛ چنانچه این صدا دارای ارتفاع زیادتر باشد عذاب‌آور هم خواهد بود. آنچه که باعث این وضع می‌شود یکنواختی و کشش صوت در یک پرده اوج است؛ یا اینکه شعری به‌طور یکنواخت توسط خواننده‌ای فقط با یک ریز نغمه خوانده شود، شاید بیت اول آن قابل استماع باشد ولی به مرور زمان، به‌خاطر عدم گوناگونی نغمه و پرده صوتی، شنیدن ایات دیگر غیر قابل تحمّل خواهد بود. تنوع، این وضع را از بین می‌برد و یک نمای کلی از مهندسی صوت و لحن تلاوت، برای شنونده ترسیم می‌کند.

در میان قاریان برجسته جهان در خصوص تنوع پرده‌های صوتی شیخ محمد رفعت سرآمد است؛ چنانکه از پایین‌ترین نقطه صوت خود تا اوج آن به بهترین وجه استفاده می‌کند و به جرأت می‌توان

گفت که هیچ قاری دیگری تا این اندازه در این امر متبحر نیست و درخصوص تنوع مقامات شیخ مصطفی اسماعیل بی نظیر است و سرآمد دیگر قاریان برجسته جهان؛ زیرا نغمات را با هنرمندی تمام در اختیار تبیین متن وحیانی قرآن قرار داده است و یکی از مهمترین الزامات بیانی بودن لحن، استفاده از نغمات مختلف در تلاوت است. البته هنر قاریان برجسته دیگری همچون عبدالفتاح شعشاعی، ابوالعینین شعیشع، عبدالباسط محمد عبدالصمد، محمد صدیق منشاوی، کامل یوسف بهتیمی، محمد عبدالعزیز حضان و شعبان عبدالعزیز صیاد قابل تقدیر، تحلیل و بررسی است.

۳. رعایت تکیه‌ها در تلفظ عبارات

تکیه (stress یا accent) به معنای رعایت ضرباهنگ طبیعی یک کلمه یا یک عبارت قرآنی است و در زبان عربی آن را نبر گویند. «نبره به معنای اشراف، تسلط و فرازمندی است.» (موسوی بلده: ۱۳۶۷: ۶۵) رعایت تکیه‌ها در کلمات، عبارات و آیات قرآن باعث کمک به درک بهتر مراد و مقصود الهی در بستر مفاهیم عمیق کلام الله است و عدم رعایت آنها موجب اختلال در معناست و در بهترین شرایط، مخالف طبع لطیف است. به عنوان مثال در عبارت «فَسَقَى» چنانچه تکیه بر فتحه فاء باشد به معنای «فسق و فجور» خواهد بود و اگر تکیه بر فتحه سین باشد به معنای «پس نوشاند» می‌باشد یا در عبارت «لَمَعَ» اگر تکیه بر فتحه اول باشد به معنای «درخشش» است و اگر تکیه بر فتحه دوم باشد به معنای «همراه» خواهد بود.

در برخی موارد عدم رعایت این مسئله باعث خلط و مزج عبارات خواهد شد؛ به طوری که حتی معنای عبارات تغییر خواهد کرد. به عنوان نمونه اگر تکیه در عبارت «رَبِّكَ ثَوَابًا» بر فتحه کاف باشد جمله بدین شکل خواهد شد: «رَبِّ كَثَوَابًا» که قطعاً منظور این نیست. بنابراین رعایت تکیه‌ها در تلاوت قرآن امری است ضروری و اجتناب‌ناپذیر.

عباراتی دیگر که متوقف بر رعایت تکیه‌ها در قرآن کریم است وابسته به «آدوات» است. به عنوان مثال حرف «ما» در عربی در مواضع مختلف، معنای متفاوتی دارد. طبعاً روش ادای «ما» موصول با «ما» نافیه از لحاظ تکیه کلام کاملاً متفاوت است؛ در عبارت (ما کان) ما نافیه است و تکیه بر هجاء اول است ولی در عبارت «ما فی السَّمَوَاتِ وما فی الْأَرْضِ» ما موصول است و تکیه بر هجاء دوم است.

نقش ادوات در لحن بیانی می‌تواند به‌عنوان موضوعی پژوهشی مورد مذاقه اهل فن قرارگیرد. رعایت و یادگیری تکیه‌ها در کلمات و عبارات مختلف مستلزم استماع تلاوت‌هایی است که از حیث فصاحت در اوج است. تلاوت‌های تحقیق استادانی همچون عبدالباسط محمد عبدالصمد و علی البنا و تلاوت ترتیل خلیل الحصری برای نیل به این مسئله توصیه می‌شود.

در ابتدای این مبحث مسئله ضرباهنگ طبیعی کلمات مطرح شد. منظور از ضرباهنگ این است که تکیه اصوات، حروف، کلمات و عبارات آنچه که حق و ذات آنهاست باید رعایت شود. از آنجایی که کلمات آخر آیات در لحن، جایگاه ویژه‌ای دارد و قفلات به‌عنوان تأثیرگذارترین بخش یک فراز لحنی بر کلمات آخر هر جمله سوار می‌شود. قفله به معنای شیوه قطع لحن یا آهنگ در قسمت‌های پایانی در موسیقی ارتجالی عربی است. مهم‌ترین اوزان عبارات قرآنی آخر آیات به قرار زیر است:

اول: کلماتی که در آنها قبل از ساکن عارضی صدای کشیده مدّی وجود دارد مثل: الْحِساب، یُرید و کُفور.

دوم: کلماتی که قبل از ساکن عارضی واو یا یای ساکن ماقبل مفتوح وجود دارد مثل: الْبیت و الْموت.

سوم: کلماتی که در هنگام وقف به الف مدّی و یا با صدای الف خوانده می‌شود مثل: تَرْتیلاً، هَدی و قُبلاً.

چهارم: کلماتی که در هنگام وقف به صداهای کشیده «او» و «ای» ختم می‌شود مثل: تَابُوا، امری. پنجم: کلماتی که با ضمیر ختم می‌شوند مثل: زِلْزَالَهَا، نَفَعِيهَا و اَعْمَالُهُمْ. ششم: کلماتی که با حرف «ه» یا تاء تأنیث ختم می‌شود مثل: عِظَامَهُ، الْقَارِعَهُ و مُؤَصَّدَهُ. هفتم: کلماتی که با حرف ساکن ماقبل ساکن ختم می‌شوند مثل: الْقَدْر، الْفَجْر و بَسْر. هشتم: کلماتی که با حروف ساکن ماقبل صدای کوتاه و کشیده ختم می‌شوند مثل: الْقَمَر، كُشِطَتْ.

نهم: کلماتی که دو حرف پیش از سکون عارضی آنها دارای صدای کشیده است مثل: مَارِد، وَاصِب.

دهم: کلماتی که با حروف ساکن ماقبل صدای کشیده ختم می‌شوند مثل: الْنَّار و اَنْصَار (نک: شاه‌میوه اصفهانی، ۱۳۸۷: ۱۶۶-۱۶۴).

۴. همگونی

برخی همگونی را همان مترادف (همان، ۱۵۸) به معنای ردیف بودن نغمات دانسته‌اند. ردیف خوانی به معنای استفاده از یک نغمه به صورت کامل و سپس ورود به یک نغمه دیگر است. اما به نظر می‌رسد مترادف مربوط به الحان غیر قرآنی است؛ زیرا در الحان قرآن کریم بسته به نوع و جایگاه مفهومی آیات، هر زمان ممکن است مقام عوض شود و شاید هم کل قرائت در یک مقام اجرا شود. منظور از مقام، فواصل و گام‌های موجود و معین در موسیقی‌های سنتی یا مقامی در کشورهای عربی، ایران و ترکیه است. برای نمونه قرائت استاد عبدالعزیز حصّان که از مفاخر عالم تلاوت قرآن است در عین حالی که بسیار زیباست اما فاقد ردیف خوانی است و ایشان حسب نوع آیات و حتی عبارات، مقامات را به سرعت عوض می‌کند ولی استاد سید متولّی عبدالعال تلاوت‌هایی دارد که فقط در دو مقام خوانده شده است. بنابراین عدم مترادف به معنایی که نزد اهل موسیقی مشهور است در تلاوت قرآن نقص و عیب محسوب نمی‌شود.

همگونی به معنای رعایت ضوابط آوایی تلاوت است. این ضوابط هم در بخش صوت و هم در بخش لحن قابل تبیین است. بدین معنا که وقتی یک فراز از قرآن کریم به صورت آهنگین اجرا می‌شود، در اجرای فراز بعدی هم پیوستگی صوتی و هم پیوستگی لحنی رعایت شود. غیر همگون بودن صدا در فرازهای متوالی، کاملاً توسط گوش قابل ارزیابی است ولی پیوستگی لحن تابع کلام است. اگر چنین وضعی ایجاد شود اهل فن آن را خروج صوتی یا لحنی تلقی می‌کنند.

۵. هماهنگی

منظور از هماهنگی، هم‌سنخ بودن نغمه انتخابی با مفهوم آیات است. پدیده هماهنگی برزیابی آوایی کلام می‌افزاید. برای حسّ شنوایی انسان تصاویری را ترسیم می‌کند و ذهن چنان با آنها برخورد می‌کند که گویی این تصاویر واقعی می‌باشند و ما با پدیده‌های خویش به آنها می‌نگریم (عبدالله، ۲۰۰۸: ۸۵).

برای نمونه خداوند در آیه ۷۱ سوره زمر می‌فرماید: «وَسِيقَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِلَىٰ جَهَنَّمَ زُمَرًا ۚ حَتَّىٰ إِذَا جَاؤُهَا فُتِحَتْ أَبْوَابُهَا وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِّنْكُمْ يَتْلُونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِ رَبِّكُمْ وَيُنذِرُونَكُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَذَا قَالُوا بَلَىٰ وَ لَكِن حَقَّتْ كَلِمَةُ الْعَذَابِ عَلَى الْكَافِرِينَ.» و نیز در آیه ۷۳ همین سوره می‌فرماید: «وَسِيقَ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ إِلَى الْجَنَّةِ زُمَرًا حَتَّىٰ إِذَا جَاؤُهَا وَفُتِحَتْ أَبْوَابُهَا وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا

سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوهَا خَالِدِينَ.» آیه اول اندازی است برای کفار و عقوبت آنها در روز قیامت و آیه دوم بشارتی است برای تقواییان و پاداش آنها در روز جزا. بنابراین لحن تلاوت آیه اول باید انداز دهنده و لحن آیه دوم بشارت‌دهنده باشد.

اسامی مقامات اصلی که در تلاوت قرآن کریم اجرا می‌شوند عبارتند از: راست، بیات، حجاز، نهاوند، عجم، سه‌گاه و صبا و هرکدام از اینها دارای فروع و مرکباتی نیز هستند و حتی در اصلی بودن آنها اختلاف است. چنانچه نظری به قرائات مشهور قاریان برجسته دنیای اسلام داشته باشیم برای آیاتی که جنبه داستانی و عبرت انگیز دارند مقام سه‌گاه (سیکا) و عجم، آیات انداز و اصحاب کفر و جهنم مقام صبا، آیات بشارت و مؤمنین و بهشتیان مقام راست و نهاوند و برای آیات جهاد مقام حجاز اجرا شده است. این انتخاب نغمه برای تفهیم موضوع بسیار مهم و تأثیرگذار است و این هماهنگی نغمه و مفهوم عیار و حسن اجراء را متمایز می‌سازد.

مقامات لحنی مورد استفاده در موضوعات مختلف موجود در قرآن را می‌توان در قالب جدول زیر

ارائه کرد:

مقام	موضوع / مفهوم
راست	بیان آیات تبشیر، وصف جنّت و اهل بهشت، نشانه‌های آفرینش و هستی، بیان قصص قرآنی، نشانه‌های وقوع قیامت، آیات الاحکام، اوامر و نواهی و رسالت پیامبر
بیات	دعاء، موعظه، عبرت، تعلیم و تربیت، تدبیر، حشر و بعث، ارزش قرآن، اوامر و نواهی
حجاز	توحید، معاد، اوصاف جهنم، عذاب و عقاب، تضرع و ابتهاج
نهاوند	گفتگوهای عناصر قصص قرآنی، تسبیحات و تحمیدات، آیات تفکر و تأمل در خلقت
عجم	عظمت و قدرت خداوند، حماسه‌ها، اخبار تیتیری، اشتیاق و امید، وصف بهشت و اهل آن
صبا	ندامت و توبه، خوف و خشیت، عقاب مجرمان و خطاکاران در قیامت
سیکا	بشارت، وصف بهشت و اهل آن، بیان نعمات الهی، مهربانی خداوند
گرد	حُزن همراه با شور و اشتیاق، نشانه‌های قیامت، دعا و تضرع
حجازکار	خطاب یا نداء، عذاب و عقاب، ملامت و عتاب، تحذیر، خوف و انکار

بسیاری از استادان بنام تلاش کرده‌اند تا مقامات مذکور را به بهترین شکل در خدمت لحن بیانی

قرار دهند. (شاهمیوه اصفهانی، ۱۳۸۷: ۱۷۵)

انعطاف‌پذیری فراوان استاد عبدالفتاح شعشعی در برابر معانی آیات، به گونه‌ای است که نظیر آن

را در هیچ سبک دیگری به این اندازه نمی‌توان دید. این تبعیت از معنا در آهنگ، او را تا جایی می‌برد

که در بسیاری از موارد حتی بدون رعایت حالت پایانی و صدای خاتمه بر کلمات وقف می‌کند. شیوه روایت گونه‌ای او به شکلی است که هر لحظه با تغییر معنا، فضایی جدید را با آهنگ خود، برای شنونده ایجاد می‌کند (شعاعی، ۱۳۹۱: ۵۸).

در بحورالاحان در خصوص هماهنگی الحان و مفاهیم آمده است: «اگر مطابق مقامات عشاق و بوسلیک و نوا خوانده شود، شجاعت انسان تحریک شود و اگر بر مقامات راست و اصفهان و عراق و نوروز خوانده شود سرور و نشاط افزایش و اگر بر مقامات حسینی و حجاز باشد شوق و ذوق را برانگیزاند و اگر بر مقامات بزرگ و کوچک و زنگوله و رهاوی باشد حزن و اندوه و سستی و رخوت را موجب گردد.» (فرصت شیرازی، ۱۳۶۷: ۴۰) البته نغماتی را که فرصت شیرازی ذکر کرده بیشترشان فروع مقامات اصلی است.

استاد سید متولی عبدالعال از قاریان برجسته مصری استفاده صرف از موسیقی در تلاوت را مذموم می‌داند و می‌گوید: «گذشته از لزوم شناخت مقامات و الحان قرآنی باید الحان را با احساس قلبی و منطبق با معانی و مفاهیم آیات قرآن کریم اجرا کرد تا در جان و قلب مستمع نفوذ کند و گرنه داشتن موسیقی صرفاً برای زیباکردن صوت هیچ فایده و اجری ندارد.» (شعاعی به نقل از عبدالعال، ۱۳۹۱: ۹۲).

در اینجا لازم است برحسب طرح مبحث هماهنگی، مسئله تعبیرخوانی را نیز واکاوی نماییم. تعبیر خوانی عبارت است از القای مفاهیم و معانی قرآن به مخاطب با بکارگیری هنرمندانه نغمات و آواها در قالب تصاویری که برای همه قابل درک و فهم باشد؛ تصاویری زیبا و متشکل از معانی مختلف و تابلوهای خلق شده از رنگ‌های گوناگون؛ همه این تصاویر با اختلافاتی که دارند در نهایت در پی ترسیم یک منظره هستند و آن منظره، مراد و مقصود حضرت پروردگار است. «مطلوب در قرائت قرآن آن است که در قلوب، صورت آن نقش بندد و اوامر و نواهی آن تأثیر کند و دعوات آن جایگزین شود.» (امام خمینی، ۱۳۸۳: ۴۹۹).

دکتر فرج‌الله شاذلی از قاریان و مدرسان قرائت قرآن مصری تعبیرخوانی را ذوق شخصی افرادی داند و می‌گوید: «تعبیرات یک مبحث ذوقی است و به معرفت شخص نسبت به مفاهیم آیات بستگی دارد... مثلاً درخصوص تعبیرات دقت بفرمایید در دو مفهوم استفهام و خبر، وقتی قرآن داستان حضرت یوسف را بیان می‌کند یک جمله استفهامی دارد که می‌گوید: «قَالُوا إِنَّكَ لَأَنْتَ یُوسُفُ.» این استفهام است؛ سپس یوسف می‌گوید «قَالَ أَنَا یُوسُفُ وَ هَذَا أَخِي قَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْنَا.» این

هم یک خبر است و قطعاً تلاوت من در این دو عبارت متفاوت است. این دانش را نه در کتابی خوانده‌ام و نه کسی به من آموخته است. به همین جهت است که می‌گویم این امری است ذوقی؛ زیرا این تعبیر را من به این شکل می‌خوانم و ممکن است کس دیگری با رعایت تعبیر و مفهوم به‌گونه دیگری آن را بخواند.» (شاه میوه، دغاغله، به نقل از شاذلی ۱۳۸۸: ۱۵۹).

از جیب بن مطعم روایت شده که «هنگام مغرب بود که پیامبر سوره طور را قرائت می‌کرد و من تا آن زمان، قرائتی با چنین صدای زیبا نشنیده بودم. ایشان آیه ۳۵ سوره طور «أَمْ خُلِقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ أَمْ هُمُ الْخَالِقُونَ. آیا آنان از غیر [آن] چیزی [که دیگران را از آن آفریده‌اند]، آفریده شده‌اند.» را تلاوت فرمودند، نزدیک بود که قلبم از جا کنده شود و روحم به پرواز درآید.» (نجمی، ۱۳۸۸: ۲۸). به‌راستی چگونه است که تلاوت پیامبر مکرّم ﷺ وجود جیب را این چنین تحت تأثیر قرار داده است. آیا غیر این است که رسول الله ﷺ تصویر این آیه را با صدا و نوای روحانیش برای جیب مجسم ساخته؟

ویوتو نویسنده فرانسوی درباره قرائت سوره فاتحه توسط یک از قاریان شهیر مصر به نام الفیومی می‌گوید: «صوت شیخ الفیومی در موقع نماز انسان را به حال و هوایی حماسی می‌کشاند و زیر و بم صدایش تعبیرکننده معانی نماز است. او الفاظ را با چنان قدرتی اداء می‌کند که در دل شنونده روح زندگی می‌دمد و تأثیر زیادی بر وجود شنونده می‌گذارد؛ او کلمات را به شکلی منظم تلفظ می‌کند و با قرائت محزون خود عواطف آدمی را برمی‌انگیزد؛ به طوری که به راحتی شنونده را وادار به تحسین می‌نماید.» (نجمی به نقل از ویوتو، ۱۳۸۸: ۳۳).

سرآمد تعبیرخوانی در بین قاریان برجسته جهان، استاد مصطفی اسماعیل است. «شیخ مصطفی اسماعیل خیلی فوق العاده بود. چیزهایی در تلاوت او بود که انصافاً قابل تقلید نیست. منهای مسأله صدا و کیفیت ادای حروف و کلمات، او کلمات قرآنی را جان می‌داد. یعنی وقتی که او آیه را می‌خواند آن احساسی به مستمع دست می‌داد که در آیه اقتضای آن احساس بود. مثلاً فرض بفرمایید که در سوره هود، آنجایی که راجع به قضیه پسر نوح آیات کریمه را می‌خواند: «... إِنَّ ابْنِي مِنْ أَهْلِي وَإِنَّ وَعْدَكَ الْحَقُّ...»، انسان پدری را احساس می‌کند که پسر کافرش دارد در مقابلش از بین می‌رود؛ یعنی هم احساس رافت به خاطر بُنوت او و هم احساس نفرت به خاطر کفراو. این را با خواندن خودش به انسان القاء می‌کند. این چیز خیلی مهمی است و آن تأثیر قرآنی را در خواننده مضاعف می‌کند. شبیه این را - نه به این شدت - من در خواندن شیخ عبدالفتاح دیدم؛ او هم تاحدودی این طور است. مرحوم منشاوی هم جزو آن چهره‌های برجسته قرآنی در این زمینه است.» (خامنه‌ای، ۱۳۸۳: ۱۰۵).

احمد رزیقی از قاریان برجسته مصری می‌گوید: قاری قرآن باید آیات وعید را به‌گونه‌ای بخواند که رسالت انذار و وعید به انجام رسد و در آیاتی که از بشارت به مؤمنین مطیع خدا و رسول سخن می‌گوید، از نعماتی استفاده کند که مبین این مضامین باشد (شعاعی به نقل از رزیقی، ۱۳۹۱: ۶۸).

نتیجه‌گیری

۱. عناصر آواها و نعمات تلاوت قرآن با دیگر آهنگ‌ها متفاوت است. همین ترکیب متفاوت سبب شده که در فن تلاوت در هنر اسلامی جایگاه ویژه‌ای یابد.
۲. دلیل عمده تأثیر تلاوت آوایی قرآن، آمیختگی کلام الله با هنر است؛ تلفیقی از ادبیات کلامی و هنر به‌کارگیری نواها و آواها.
۳. تلاوت قرآن افزون بر داشتن پاداش بزرگ برای قاری، سبب بالا رفتن مقام و درجه او در بهشت می‌شود. برخورداری از صفای دل، استجاب دعا، نورانی شدن و برکت یافتن منزل، بخشش گناهان و نوشته شدن حسنات در کارنامه اخروی، تخفیف عذاب از والدین، باروری ایمان و شفای جسم و جان از دیگر رهاوردهای تلاوت قرآن برای قاری است.
۴. قاری قرآن با حالت خشوع، تنوع در استفاده از پرده‌ها و نعمات مختلف، رعایت ضرب‌آهنگ وازگان قرآنی، استفاده کامل از نعمات و انتخاب نعمات متناسب با محتوای آیات می‌توان زمینه بیشتری برای اثرگذاری تلاوت قرآن بر مستمعین را فراهم آورد.

منابع

- قرآن کریم.
- ابن بابویه، محمد بن علی، امالی، ترجمه: کمره‌ای، تهران: کتابچی، ۱۳۷۶.
- ابن خلدون، عبدالرحمن بن محمد حضرمی، مقدمه، ترجمه: محمد پروین گنابادی، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۶۲.
- اصفهان‌ی، ابوالفرج، الاغانی، قاهره: دارالکتب المصریه، بی‌تا.
- آمدی، عبدالواحد بن محمد، تصنیف غررالحکم و درر الکلم، تحقیق: مصطفی درایتی، قم: تابع، ۱۳۶۶.
- آوینی، سید مرتضی، آینه جادو، تهران: برگ، ۱۳۷۰.
- ایرانی، اکبر، حال دوران، تهران: سازمان چاپ و انتشارات، ۱۳۸۶.
- توحیدی، ابوحیّان، المقابسات، تحقیق: محمد توفیق، تهران: مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۶۶.
- جاحظ، عمرو بن بحر، الحیوان، تحقیق: عبدالسلام محمد هارون، بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۹۶۹م.
- حزّ عاملی، وسائل الشیعه، قم: آل‌البیت^۸ لاحیاء التراث، ۱۴۱۲ق.
- خامنه‌ای، سید علی، متن سخنرانی در پایگاه مجازی رهبری، آدرس leader.ir، ۱۳۸۲.
- خمینی، روح‌الله، شرح چهل حدیث، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۸۳.
- دارابی، محمد بن محمد، مقامات السالکین، قم: نشر مرصاد، ۱۴۱۸ق.
- راغب اصفهان‌ی، حسین بن محمد، المفردات فی غریب القرآن، تهران: چاپ محمد سیدکیلانی، ۱۳۳۲.
- رسائل اخوان الصفا و خلّان الوفاء، الرساله الخامسه فی الموسیقی، تصحیح: زرکلی، مصر: المكتبة التجاریه الکبری، ۱۳۴۷ق.
- زاده محمدی، علی؛ پولادی، فرزانه، مقدمه‌ای بر موسیقی، عصب و روان، تهران: شباهنگ، ۱۳۹۱.
- شاه میوه اصفهان‌ی، غلامرضا، هنر تلاوت، تهران: تلاوت، ۱۳۸۷.
- شعاعی، علی اصغر، صدای ماندگار در هنر قرائت قرآن کریم، قم: نشر (مؤسسه قرآن و نهج البلاغه)، ۱۳۹۱.
- شهیدی، سید جعفر، زندگانی علی بن الحسین، تهران: نشر دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۷۴.

صنعانی، عبدالرزاق بن همام، المصنّف، تحقیق: اعظمی، بیروت: منشورات المجلس العلمی، بی‌تا.
طباطبایی، سید محمّد حسین، تفسیر المیزان، ترجمه: سیّد محمّد باقر موسوی، قم: دفتر انتشارات
اسلامی، ۱۳۷۴.

کلینی، محمّد بن یعقوب، کافی، (به کوشش غفّاری)، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۵.

مجلسی، محمدباقر، بحار الانوار، بیروت: بی‌نا، ۱۴۰۳ق.

محدّثی، جواد، مصاحبه با پایگاه مجازی پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، آدرس:
maarefquran.org. ۱۳۸۵.

محمّدی ری‌شهری، محمّد، منتخب میزان الحکمه، تلخیص: سیّد حمید حسینی، تهران: سازمان
چاپ و نشر دارالحديث، ۱۳۹۳.

مقدّسی، ابو عبدالله محمّد بن احمد، احسن التقاسیم فی معرفة الاقالیم، بیروت: دار صادر، بی‌تا.

موسوی بلده، سیّد محسن، حلیة القرآن سطح ۲، تهران: سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۶۸.

نجمی، کمال، زندگانی شیخ مصطفی اسماعیل در سایه قرآن، ترجمه و تحقیق: سعید ملاحسینی،
تهران: مرکز طبع و نشر قرآن، ۱۳۸۸.

نلسون، کریستیانو، هنر قرائت قرآن، ترجمه و تحقیق: ستوده‌نیا و جان‌نثاری، تهران: زمان نو،
۱۳۹۰..

References

- Qur'ān Karīm* [The Holy Quran].
- Ibn Bābawayh, M. 'A. (1376 SH [1997]). *Al-amālī* [The dictations] (M. B. Kamare'i, Trans.). Kitābchī.
- Ibn Khaldūn, 'A. al-R. M. (1362 SH [1983]). *Al-muqaddimah* [The introduction] (M. P. Gunābādī, Trans.). Intishārāt-i 'Ilmī va Farhangī.
- Al-Iṣfahānī, A. al-F. (n.d.). *Al-aghānī* [The songs]. Dār al-Kutub al-Miṣrīyah.
- Al-Āmidī, 'A. W. M. (1366 SH [1987]). *Taṣnīf Ghurar al-ḥikam wa durar al-kalim* [Classification of the exquisite aphorisms and the pearls of wisdom] (M. Dirāyatī, Ed.). Tābi'.
- Āvīnī, S. M. (1370 SH [1991]). *Āyīnah-i jādū* [The mirror of magic]. Barg.
- Īrānī, A. (1386 SH [2007]). *Hāl-i dawrān* [The state of the era]. Sāzmān-i Chāp va Intishārāt.
- Al-Tawḥīdī, A. Ḥ. (1366 SH [1987]). *Al-muqābasāt* [The excerpts] (M. Tawfīq, Ed.). Markaz-i Nashr-i Dānishgāhī.
- Al-Jāḥīz, 'A. B. (1969). *Al-ḥayawān* [The animals] ('A. al-S. M. Hārūn, Ed.). Dār Iḥyā' al-Turāth al-'Arabī.
- Al-Ḥurr al-'Āmilī, M. Ḥ. (1412 AH [1991]). *Wasā'il al-Shī'ah* [The means of the Shia]. Āl al-Bayt ('A) li-Iḥyā' al-Turāth.
- Khamenei, S. 'A. (1382 SH [2003]). *Matn-i sukhanrānī* [Speech text]. Pāyghāh-i Majāzī-i Rahbarī. Retrieved from leader.ir
- Khomeini, R. (1383 SH [2004]). *Sharḥ-i chihil ḥadīth* [The exposition of forty hadith]. Mu'assasah-i Tanzīm va Nashr-i Āthār-i Imām Khomeini.
- Dārābī, M. M. (1418 AH [1997]). *Maqāmāt al-sālikīn* [The stations of the wayfarers]. Nashr-i Mirṣād.
- Al-Rāghib al-Iṣfahānī, Ḥ. M. (1332 SH [1953]). *Al-mufradāt fī gharīb al-Qur'ān* [The vocabulary of rare words in the Qur'an] (M. S. Kaylānī, Ed.).

- Ikhwān al-Ṣafā. (1347 AH [1928]). *Al-risālah al-khāmisah fī al-mūsīqā* [The fifth epistle on music]. In *Rasā'il Ikhwān al-Ṣafā wa Khullān al-Wafā'* (Ziriklī, Ed.). Al-Maktabah al-Tijārīyah al-Kubrā.
- Zādah Muḥammadī, 'A., & Pūlādī, F. (1391 SH [2012]). *Muqaddamah-ī bar mūsīqī, 'aṣab va ravān* [An introduction to music, neurology and psychology]. Shabāhang.
- Shāh Mīvah Iṣfahānī, Gh. (1387 SH [2008]). *Hunar-i tilāvat* [The art of recitation]. Tilāvat.
- Shu'ā'ī, 'A. A. (1391 SH [2012]). *Ṣadā-yi māndigār dar hunar-i qirā'at-i Qur'ān-i Karīm* [Enduring voice in the art of Quran recitation]. Nashrā (Mu'assasah-i Qur'ān va Nahj al-Balāghah).
- Shahīdī, S. J. (1374 SH [1995]). *Zindigānī-i 'Alī ibn al-Ḥusayn ('A)* [The life of 'Alī ibn al-Ḥusayn (peace be upon him)]. Nashr-i Daftar-i Nashr-i Farhang-i Islāmī.
- Al-Ṣan'ānī, 'A. R. H. (n.d.). *Al-muṣannaf* [The compiled] (al-A'zamī, Ed.). Manshūrāt al-Majlis al-'Ilmī.
- Ṭabātabā'ī, S. M. H. (1374 SH [1995]). *Tafsīr al-mīzān* [The exegesis of the balance] (S. M. B. Mūsawī, Trans.). Daftar Intishārāt Islāmī.
- Al-Kulaynī, M. Y. (1375 SH [1996]). *Al-Kāfī* [The sufficient] ('A. A. Ghaffārī, Ed.). Dār al-Kutub al-Islāmīyah.
- Al-Majlisī, M. B. (1403 AH [1983]). *Bihār al-anwār* [Seas of lights]. n.p.
- Muḥaddithī, J. (1385 SH [2006]). Muṣāḥabah bā pāygāh-i majāzī-i Pizhūhishgāh-i 'Ulūm va Farhang-i Islāmī [Interview with the virtual portal of the Islamic Sciences and Culture Research Institute]. Retrieved from maarefquran.org
- Muḥammadī Rayyshahrī, M. (1393 SH [2014]). *Muntakhab Mīzān al-ḥikmah* [Selections from the Scale of Wisdom] (S. H. Ḥusaynī, Abr.). Sāzmān-i Chāp va Nashr Dār al-Ḥadīth.
- Al-Muqaddasī, A. 'A. M. A. (n.d.). *Aḥsan al-taqāsīm fī ma'rifat al-aqālīm* [The best divisions for knowledge of the regions]. Dār Ṣādir.

- Mūsawī Buldah, S. M. (1368 SH [1989]). *Ḥilyat al-Qur'ān*, saḥḥ 2 [The adornment of the Quran, level 2]. Sāzmān Tablīghāt Islāmī.
- Najmī, K. (1388 SH [2009]). *Zindigānī-i Shaykh Muṣṭafā Ismā'īl dar sāyah-i Qur'ān* [The life of Shaykh Mustafa Ismail under the shadow of the Quran] (S. Mullā Ḥusaynī, Trans. & Ed.). Markaz Ṭab' va Nashr Qur'ān.
- Nelson, C. (1390 SH [2011]). *Hunar-i qirā'at-i Qur'ān* [The art of Quran recitation] (M. R. Sotoudehnia & J. Jān-Nithārī, Trans. & Ed.). Zamān-i Naw.